

A094

Pandion haliaetus

(L., 1758)

Rybołów

Rząd: szponiaste, podrząd: jastrzębiowce, rodzina: rybołowy

Status występowania w Polsce

Skrajnie nieliczny ptak lęgowy na niżu. Bardzo nieliczny na przelotach. Kilka razy obserwowany w kraju podczas łagodnych zim.

Opis gatunku

Większy od myszołowa. Wymiary: długość ciała 55–65 cm, a rozpiętość skrzydeł 145–170 cm. Samce osiągają masę ciała ok. 1,4 (1,2–1,7) kg, a samice ok. 1,6 (1,2–2,0) kg. Gatunek charakteryzują długie i dość wąskie skrzydła. Spód ciała (brzuch, pokrywy podskrzydłowe) oraz wierzch głowy białe, na piersi brązowa przepaska. Na spodzie skrzydeł, w okolicy nadgarstka, widoczna jest czarna plama oraz czarny pas ciągnący się wzdłuż nasady lotek 2. i 3. rz. Wierzch ciała i skrzydeł ciemnobrązowe. Spód ogona prążkowany, z szerokim, ciemnym pasem na końcach sterówek. Głowa jasna, z ciemnym paskiem obejmującym oko. Młode w pierwszym roku życia posiadają jasnopłowe zakończenia ciemnobrązowych piór na powierzchni grzbietu i skrzydeł. Ponadto słabo zaznaczony jest ciemny pas na spodzie skrzydeł. Odzywa się krótkimi, świszczącymi dźwiękami „kju-tjup, ijup, kijuk”.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Rybołów jest gatunkiem łatwym do rozpoznania. Wyróżnia się ubarwieniem, sposobem polowania i sylwetką. W trakcie polowania zawisa w powietrzu nad zbiornikiem wodnym, wypatrując ryb. Jasny ptak z ciemnym wierzchem skrzydeł, polujący na ryby, jest trudny do pomylenia. Przy rozpoznawaniu mogą sprawić problem gadożery *Circus gallicus* (A080) oraz jasno ubarwione myszołowy *Buteo buteo* (A087) i trzmielojady *Pernis apivorus* (A072), lecz mają one odmienną sylwetkę i nie polują na ryby. Rybołów potrafi cały zanurzyć się pod wodę, czego nie czynią inne gatunki ptaków drapieżnych. W locie sylwetką przypomina dużą mewę.

Biologia**Tryb życia**

Rybołowy to dzienne ptaki drapieżne, żyją w parach. Niekiedy po kilka par gniazduje w bliskim sąsiedztwie. Po sezonie lęgowym można spotkać je w grupach po kilka osobników, choć zazwyczaj wędrują pojedynczo.

Lęgi

Powrót z zimowiska ma miejsce w ostatnich dniach marca lub na początku kwietnia. Pierwszy przylatuje samiec, zajmuje terytorium, rozpoczyna toki i przystępuje do budowy lub naprawy gniazda. Po kilku dniach przybywa samica i para wspólnie buduje gniazdo. W czasie toków ptak wlatuje wysoko i opada ze złożonymi skrzydłami, wielokrotnie powtarzając tę ewolucję, często w szponach trzyma wówczas rybę. W czasie toków rybołów głośno się odzywa. Gniazdo umieszczane jest w charakterystyczny sposób, na szczycie wysokiego drzewa. Typowym miejscem lęgowym jest najstarszy fragment boru sosnowego. Średni wiek drzew gniazdowych w Polsce wyniósł aż 155 lat. Rybołów chętnie osiedla się na wyspach, półwyspach, choć niekiedy nawet kilka kilometrów od zbiorników. Nierzadko zdarzają się przypadki gniazdowania na zupełnie suchych drzewach czy nawet na martwych kikutach pni. Rybołów bardzo chętnie zajmuje platformy gniazdowe i sztuczne gniazda, jak również wykorzystuje do gniazdowania różnego rodzaju konstrukcje (wieże przeciwpożarowe, słupy). Ostatnio coraz więcej par buduje gniazda na słupach energetycznych. Po raz pierwszy ptaki przystępują do lęgów między 3. a 5. rokiem życia, niekiedy później. Samica składa 2–3 jaja, wy-

jątkowo 1 lub 4, w drugiej połowie kwietnia. Wysiadywanie trwa od pierwszego jaja około 39 (35–43) dni. Biorą w nim udział obydwaj ptaki. Samica wysiadyje dłużej niż samiec i zawsze w nocy. Dostarczaniem pokarmu dla całej rodziny zajmuje się samiec. Samica zaczyna polować, kiedy pisklęta osiągną wiek 5–6 tygodni. Młode opuszczają gniazdo po 50–60 dniach (w drugiej połowie lipca), lecz przez kilka następnych tygodni są jeszcze karmione przez rodziców. W końcu sierpnia ptaki rozpoczynają wędrówkę na zimowiska. Rybołowy odchowują zwykle 1–2, czasami 3, a wyjątkowo 4 młode. Są to ptaki długowieczne, najstarszy obrączkowany osobnik żył 32 lata.

Wyniki monitoringu prowadzonego od 1976 r. (Komitet Ochrony Orłów) wskazują że w 66% kontrolowanych gniazd lęg zakończył się sukcesem.

Wędrówki

Ptaki po odchowaniu piskląt odlatują w końcu sierpnia. Na terenie całego kraju jesienią (wrzesień–październik/listopad) spotykane są koczujące rybołowy lecące pojedynczo (rzadko małymi grupami). Są to w większości ptaki ze Skandynawii. Wiosną wędrówka jest słabo zauważalna, pierwsze ptaki pojawiają się w marcu, szczyt przelotu przypada na kwiecień, ale jeszcze w maju spotyka się osobniki lecące na północ. Wędrujące rybołowy można spotkać nad wszystkimi wodami, niekiedy zatrzymują się dłużej jesienią w okolicach obfitujących w pokarm, głównie nad stawami rybnymi.

Zimowanie

Rybołowy z zachodniej Palearktyki zimują w Afryce na południe od Sahary, szczególnie w krajach nad Zat. Gwinejską i wielkimi rzekami, jakkolwiek notowano też przypadki zimowania w centralnej i północnej Europie, w tym również w naszym kraju. Na zimowisko przybywają na przełomie października i listopada i pozostają tam do lutego. Spośród nielicznych rybołowów obrączkowanych w Polsce jeden został stwierdzony zimą w zachodniej Afryce w Gwinei.

Pokarm

Rybołów odżywia się prawie wyłącznie rybami, za którymi nurkuje na głębokość do 1 m, chwytając zdobycz szponami. Łowi ryby przeważnie o masie 150–300 g, wyjątkowo do 1–2 kg. Ryby o masie powyżej 400 g są trudne do transportu przez samca. Dziennie jeden rybołów zjada 1–4 ryb o łącznej masie 300–350 g. W sezonie lęgowym samiec karmiący partnerkę oraz trzy młode chwytają 6–8 ryb o łącznej masie 1250 g. Poluje na wszelkie dostępne gatunki ryb. Zazwyczaj łowi leszcze, krąpie, wzdregi, płocie, karasie, rzadziej szczupaki. Na stawach hodowlanych chwytają karpie i pstrągi. Poluje w promieniu 10 km od gniazda, wykorzystując różne łowiska. Para rybołowów, od przylotu w końcu marca do odlotu w sierpniu, odchowująca dwa młode, potrzebuje ok. 140–200 kg różnych ryb.

Występowanie

Siedlisko

Występuje we wszystkich typach lasów w otoczeniu zbiorników wodnych obfitujących w ryby. Preferuje stare bory sosnowe, w klasie wiekowej nie niższej niż 120 lat. Rzadko gniazduje w remizach śródpolnych czy w krajobrazie rolniczym. Niezbędnym elementem rewiru są bogate w ryby wody – jeziora, rzeki, stawy lub morze. Na żerowiska ptaki mogą latać wiele kilometrów.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1150 Zalewy i jeziora przy morskich (laguny)
- 3140 Twardowodne oligo- i mezotroficzne zbiorniki z podwodnymi łąkami ramienic *Charatea*
- 3150 Starorzeczka i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*
- 3260 Nizinne i podgórskie rzeki ze zbiorowiskami włosieniczników
- 9110 Kwaśne buczyny (*Luzulo-Fagenion*)
- 91D0 Bory i lasy bagienne

Rozmieszczenie geograficzne

Gatunek kosmopolityczny, nie występuje tylko na Antarktydzie. Wyróżniono kilka podgatunków. Podgatunek *P. h. haliaetus* zasiedla większą część Eurazji aż po wybrzeże Pacyfiku. W Europie gniazduje w całej Skandynawii, w krajach Bałtyckich, Ukrainie, Białorusi, Niemczech, Szkocji oraz na niektórych wyspach Morza Śródziemnego. Ostatnio zaczęła gniazdować we Francji i Holandii.

Rozmieszczenie w Polsce

Dawniej występował prawdopodobnie w odpowiednich siedliskach na całym nizinie, lecz w wyniku prześladowań zachował się tylko lokalnie. Obecnie występuje w dwóch skupiskach. W północno-wschodniej części kraju są to Puszcza Piska, Pojezierze Iławskie i Pojezierze Mazurskie, a w części zachodniej jest to pogranicze Pomorza i Wielkopolski. Ponadto pojedyncze pary gniazdują w Puszczy Boreckiej, Puszczy Rominckiej, Puszczy Wkrzańskiej, Borach Tucholskich oraz sporadycznie w innych miejscach. Ptaki nielęgowe można spotkać w kwietniu, a nawet w maju, prawie w całym kraju.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej, którego nie dotyczy zwolnienia od zakazów wynikające z wykonywania czynności związanych z prowadzeniem racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej, wymagający ustalenia strefy ochrony ostoi, miejsc rozrodu lub regularnego przebywania (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): VU gatunek narażony na wyginięcie

Status zagrożenia w Europie: R gatunek zagrożony z racji rzadkiego występowania

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Niewielka część lęgowej populacji występuje na obszarach objętych ochroną. Po kilka par gniazduje w Sierakowskim PK, Mazurskim PK, Drawieńskim PN (wraz z okolicą). Ochroną rezerwatową objęto stanowiska dalszych kilku par. Gatunek gniazduje prawie wyłącznie na terenie lasów państwowych i wszystkie znane stanowiska objęte zostały ochroną strefową.

Rozwój i stan populacji

Europejska populacja lęgowa rybołowa oceniana jest na 8000–10 000 p. Najliczniej rybołów gniazduje w Szwecji (3000–4000 p., 1990), Rosji (3000 p., 1993) i Finlandii (1150–1300 p., 1997–1998). W niektórych krajach widoczny jest powolny wzrost liczebności populacji.

Na obecnym obszarze Polski w wyniku prześladowań w XIX w. rybołów bardzo zmniejszył swą liczebność i ustąpił ze znacznej części arealu. Z szacunkowej liczby 300 p. na początku XX w. nastąpił spadek liczebności o ok. 1/3. Połowa populacji w tym czasie występowała na Mazurach. Wprowadzenie pierwszych przepisów ochronnych w 1929 r. nie zapobiegło dalszemu spadkowi liczebności. Pod koniec lat 30. wielkość populacji wynosiła ok. 70 p., w tym nadal większość (40–50 p.) gniazdowała na Mazurach, a 6–7 p. na Pomorzu. Spadek postępował dalej i w latach 60. notowano ok. 40–50 p., a w latach 70. już tylko 30 p. Najniższy stan zarejestrowano w połowie lat 80., niewiele ponad 20 p., i istniało niebezpieczeństwo, że gatunek może całkowicie wyginąć w kraju, w ciągu najbliższych 30 lat. Pomimo prawnej ochrony rybołowy były nadal zabijane, zwłaszcza na stawach rybnych. Ponadto na słabą kondycję populacji silnie wpływały środki ochrony roślin (DDT), powszechnie stosowane w tym czasie w rolnictwie. W latach 70. i 80. w większości krajów naszego kontynentu zaczęto wycofywać pestycydy, w skład których wchodziło DDT. Wprowadzono też bardzo korzystne formy ochrony miejsc lęgowych. W Polsce od roku 1984 wokół gniazd rybołowych zaczęto ustanawiać 200-m strefy ochronne oraz wprowadzono program czynnej ochrony gatunku. Do roku 2002 zbudowano 170 platform lęgowych oraz wzmocniono szereg gniazd naturalnych (Komitet Ochrony Orłów). W efekcie, w ciągu zaledwie 10 lat połowa populacji osiedliła się na sztucznych

gniazdach. Okazało się, że są one mniej narażone na zniszczenie niż gniazda naturalne. Tak więc zapewnienie odpowiednich miejsc do gniazdowania bezpośrednio rzutuje na stopniowy wzrost liczby par lęgowych. W 1997 r. rybołowy zajęły przynajmniej 29 platform oznacza to, że ok. 50% polskiej populacji wykorzystuje sztuczne gniazda. Stopniowo coraz więcej par zaczyna gniazdować na słupach energetycznych. Dynamiczny rozwój populacji rybołowych gnieźdzących się na słupach w Niemczech sugeruje, że w najbliższej przyszłości można spodziewać się dalszego wzrostu znaczenia takich miejsc gniazdowych w Polsce.

Pod koniec lat 90. gniazdowało w Polsce 70–75 p. Wzrost liczebności zanotowano w Puszczy Napiwodzko-Ramuckiej. W latach 80. gniazdowało tam kilka par, a pod koniec lat 90. już 13–14 p. (choć na początku obecnego stulecia zanotowano tu spadek do ok. 5 p.). Jeszcze większy wzrost stwierdzono na zachodzie kraju, co jest najprawdopodobniej związane z bezpośrednim sąsiedztwem prężnej, niemieckiej populacji rybołowych. W latach 80. w zachodniej Polsce występowało zaledwie 10 p., a pod koniec lat 90. prawie 40 p. W latach 90. rybołowy powróciły na stanowiska w Puszczy Boreckiej, Puszczy Rominckiej i Puszczy Rzepińskiej, z których ustąpiły kilkadziesiąt lat temu. Wtedy też lęgi rybołowa zostały stwierdzone w następujących ostojach ptaków: na Pomorzu Zachodnim – Lasy Puszczy nad Drawą (16–18 p.), Dolina Dolnej Odry, Jezioro Świdwie, Ostoja Cedyńska, Ostoja Wkrzańska (po 1–2 p.); na Pomorzu Środkowym – Bory Tucholskie, Ostoja Słowińska i Dolina Słupi – pojedyncze pary; w Wielkopolsce i na Ziemi Lubuskiej – Puszcza Notecka (9–12 p.), Puszcza nad Gwdą (1 p.) i Puszcza Barlinecka (0–1 p.); na Warmii i Mazurach – Lasy Iławskie (2–3 p.), Puszcza Piska (6–7 p.), Jezioro Łuknajno (2–3 p. w latach 1982–1986), Puszcza Borecka (1 p.), Puszcza Napiwodzko-Ramucka (do 13–14 p.), Puszcza Romincka (1 p.) oraz na Mazowszu – w Dolinach Omulwi i Płodownicy (1 p.).

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- degradacja niektórych terenów łowieckich rybołowa jako skutek różnych form aktywności człowieka (niepokojenie ptaków poprzez wzmożony ruch turystyczny, zabudowa brzegów zbiorników wodnych);
- degradacja terenów łowieckich spowodowana eutrofizacją wód prowadzącą do spadku ich przezroczystości;
- nielegalny odstrzał na stawach hodowlanych;
- kolizje z napowietrznymi liniami energetycznymi; należy się liczyć ze wzrostem śmiertelności w wyniku kolizji z elektrowniami wiatrowymi;
- niedostatek dogodnych miejsc lęgowych, szczególnie osen w wieku ponad 150 lat;
- prowadzenie prac leśnych w pobliżu gniazd w sezonie lęgowym.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy

- zaniechać zabudowy rekreacyjnej brzegów jezior i wysp jeziornych na terenach łowieckich rybołowa;
- opracować i wdrożyć mechanizmy rekompensowania ekstensywnych metod gospodarowania na stawach rybnych – w tym tolerowania przez użytkowników stawów żerowania rybołowa;
- utrzymać dotychczasowy sposób gospodarowania w lasach, w szczególności pozostawianie grup drzew na zrębach i pozostawianie przestoi;
- doprowadzić do występowania w lasach, na potencjalnym areale rybołowa, pojedynczych sosen o parasolowatych koronach, w wieku przekraczającym 150 lat;
- kontynuować program budowy platform gniazdowych, zwłaszcza w historycznych rewirach gatunku. Program taki od szeregu lat jest prowadzony przez Komitet Ochrony Orłów;
- podjąć program instalowania koszy gniazdowych na nieczynnych słupach energetycznych (zabieg z powodzeniem stosowany w Niemczech);
- przeciwdziałać eutrofizacji jezior prowadzącej do spadku przejrzystości wody.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- skład pokarmu i dostępność bazy żerowej;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu populacji lęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna rejestracja wszystkich stanowisk lęgowych połączona z oceną udatności lęgów.

Bibliografia

ADAMSKI A., LONTKOWSKI J., MACIOROWSKI G., MIZERA T., RODZIEWICZ M., STAWARCZYK T., WACŁAWEK K. 1999. Rozmieszczenie i liczebność rzadszych gatunków ptaków drapieżnych w Polsce w końcu XX wieku. *Not. Orn.*, 40: 1–22.

BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.

BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.

BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obszczekowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.

BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUN-

CIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.

FERGUSON-LEES J., CHRISTIE D. A. 2001. Raptors of the world. Boston – New York, 992 s.

KOMITET OCHRONY ORŁÓW. – dane niepublikowane.

MEYBURG B. U., MANOWSKY O., MEYBURG C. 1996. The Osprey in Germany; Its adaptation to environments altered by man. W: Bird D., Varland D., Negro J. (red.) Raptors in Human Landscapes. Academic Press, London, s. 125–135.

MIZERA T. 1994. O niedocenianej roli drapieżników na stawach rybnych. *Przegląd Rybacki*, 19, 2: 52–58.

MIZERA T., DYLAWEWSKI M. 1994. Na ratunek rybołowom. *Przyroda Polska*, 9: 6.

MIZERA T., KRÓL W. 2001. *Pandion haliaetus* (Linne, 1758) – Rybołów. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 157–160.

MIZERA T., SZYMKIEWICZ M. 1996. The present status of the Osprey *Pandion haliaetus* in Poland. W: Meyburg B. U., Chancellor R. D. (red.) Eagle Studies. Berlin, s. 23–33.

MIZERA T., BREWKA B., DYLAWEWSKI M., KALISINSKI M., RODZIEWICZ M. 1996. Conservation and management of the Osprey *Pandion haliaetus* in Poland. W: Pandolfi M. (red.) 2nd International Conference on Raptors, Urbino, Italy 2–5 Oct. 1996, Raptor Research Foundation, Abstracts: 19.

MOLL K. H. 1962. Fischadler. Die Neue Brehm Bücherei. Wittenberg Lutherstadt, 95 s.

POOLE A. F. 1989. Ospreys, a natural and unnatural history. Cambridge, 246 s.

POOLE A. F., BIERREGAARD R. O., MARTELL M. S. 2002. Osprey (*Pandion haliaetus*). W: Poole A., Gill F. (red.) The Birds of North America, No. 683.

SAUROLA P. 1997. Suomen sääkset 1997. [Finnish Osprey *Pandion haliaetus* in 1997]. *Linnut Vuosikirsa*, 1997: 7–9.

SAUROLA P. 1997. The Osprey (*Pandion haliaetus*) and modern forestry: a review of population trends and their causes in Europe. *J. Raptor Res.*, 31: 129–137.

SAUROLA P., KOIVU J. 1987. Sääksi. Kanta-Hämeen Lintumiehet ry. Forssa, 223 s.

SCHMIDT D. 1998. Osprey *Pandion haliaetus* breeding numbers in the Western Palearctic. W: Chancellor R.D., Meyburg B. U., Ferrero J. J. (red.) Holarctic Birds of Prey. Bada-joz, s. 323–327.

TISCHLER F. 1941. Die Vögel Ostpreussens und seiner Nachbargebiete. Königsberg /Berlin, 1306 s.

TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.

TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

TRZNADEL-WACŁAWEK M. 2002. Rybołów. Olsztyn, 16 s.

Tadeusz Mizera